

CRÒNICA D'UNA INFÀMIA: L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS D'ELX

Francisco Javier BROTONS GONZÁLVEZ
IES Nit de l'Albà (Elx)

1. INTRODUCCIÓ

El dissabte 3 d'octubre de 1609, la porta del solar del Raval d'Elx es va obrir perquè els pobladors moriscos franquejaren el pas per última vegada. Es posava fi d'aquesta manera a una comunitat sorgida el 20 de novembre de 1265, quan els musulmans de la vila d'Elx van decidir capitular davant de l'exèrcit del rei En Jaume, abans que patir la sort dels derrotats en combat. Aleshores, com a mal menor, van acceptar abandonar el recinte murallat de la població i establir-se més al migdia, a la vora de la vessant del riu Vinalopó amb la fundació d'«una morería o arrabal, con su mezquita y todo lo necesario para la vida».¹

En aquell moment es va realitzar la partició del terme, que va ser dividit en dos. La zona situada a l'esquerra del llit del riu Vinalopó va ser assignada als musulmans; aquesta zona va passar a anomenar-se Magram i es distingia per estar la terra subjecta a tribut. Les terres del marge dret del riu es van assignar als repobladors cristians, partida que va passar a anomenar-se el Franc, on les propietats eren lliures de tota càrrega.

A més de les terres, també es va dividir l'aigua de reg, amb la qual cosa es va assignar la de la séquia Major als cristians i la de la séquia de Marxena als musulmans.² Però aquest repartiment, en principi tan equitatiu, presentava una peculiaritat que va tenir una gran transcendència en el desenvolupament econòmic d'ambdues comunitats: les heretats adjudicades als musulmans pagaven cens emfitèutic i les seues corresponents càrregues, però estaven subjectes a la prohibició de ser alienades als cristians, sense l'expressa llicència dels senyors.³ No obstant això, les propietats del Franc sí que eren de lliure accés per a tota la comunitat elxana, de manera que amb el temps trobem en aquesta partida nombroses parcel·les de propietari musulmà, com es va demostrar en el moment de l'expulsió.⁴

¹ Pedro IBARRA RUÍZ, *Historia de Elche*, Papers d'Elx, València, 1982 (ed. facsímil de l'obra publicada el 1895), p. 43.

² P. IBARRA, *op. cit.*, p. 44.

³ Arxiu Històric Nacional (AHN), secció Osuna, llig. 4168, *Memorial ajustado sobre la reducción que pretende el síndico de la villa de Elche y el lugar de Crevillente a la Real Corona*, 14 de agosto de 1694, p. 84-84v.

⁴ Joaquim Serrano xifra en 22.506 tafulles (unitat de superfície que equival a 953 m²) les propietats dels moriscos al Franc, fet que suposa prop del 15% en el moment de l'expulsió. Joaquim SERRANO i JAÉN, *De patricis a burgesos (Les transformacions d'una oligarquia terratinent: Elx, 1600-1855)*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1995, p. 54 i s.

⁵ Pedro RUÍZ TORRES, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano: 1650-1850*, Institució «Alfons el Magnànim», València, 1981, p. 55.

⁶ Cristóbal SANZ, *Excelencias de la villa de Elche*, Elx, 1954 (edició a càrrec de Juan Gómez Brufal del ms. de 1621), p. 60.

⁷ Elx pertanyia en aquest any a la diòcesi de Cartagena. El seu titular, l'alemany Mateo Lang, també cardenal de Sant'Angelo, formava part de la cort de l'emperador Carles V, fet que va provocar que se li assignara un «sufragani perpetu» (el que hui anomenariem un bisbe auxiliar), en aquest cas l'esmentat Bernardo de Andújar. Com a la resta de prelats sense diòcesi pròpia, se li assignà una diòcesi extingida (desapareguda per les conquestes musulmanes dels segles VII i VIII), com ara la de Tagaste, localitat de naixement de sant Agustí, situada a 450 km a l'est d'Argel. Per ironies del destí, quan huitanta-tres anys després es produïssa l'expulsió, molts moriscos elegiran aquesta zona per assentar-se. Manuel TERUEL - Gregorio de TEJADA, *Vocabulario básico de historia de la Iglesia*, Crítica, Barcelona, 1993. Cristóbal BELDA NAVARRO - Elías HERNÁNDEZ ALBALADEJO, *Arte en la región de Murcia: de la Reconquista a la Ilustración*, Múrcia, 2006.

⁸ AHN, secció Osuna, llig. 4168, p. 48.

⁹ C. SANZ, *op. cit.*, p. 96

¹⁰ AHN, secció Osuna, llig. 4168, p. 48

2. EL PROBLEMA MORISC

Durant el primer terç del segle XVI l'equilibri entre ambdues comunitats va començar a perillar per múltiples factors ja analitzats en altres obres de caràcter general, per la qual cosa considerem oportú no detindre'ns en aquests.

En el cas il·licità, com en la resta de llocs del Regne de València, però amb alguna diferència cronològica, el canvi de situació el marca la conversió forçosa dels mudèjars al cristianisme. D'aquesta manera sorgia el que s'ha anomenat la nació dels cristians nous o moriscos.

A Elx, els agermanats, en compte d'encabotar-se a batejar els seus veïns moriscos, havien centrat les seues ires contra el poder senyorial ja que la vila havia estat alienada del reial patrimoni el 1470, quan la futura Isabel I va fer mercè d'Elx i Crevillent al seu mestre-sala el senyor Gutierre de Cárdenas, amb gran disgust dels habitants d'aquesta vila.⁵ Per això, el 1520 els mudèjars del raval il·licità van poder capejar el temporal sense grans sobresalts.

No obstant això, el 1526 va arribar l'ordre reial del baptisme forçós per a tots els mudèjars que quedaren al regne, ja que s'havien donat per bons els baptismes realitzats pels agermanats. D'aquesta manera, el dilluns 22 de gener de 1526 van ser batejats tots els pobladors del raval, començant pels alfaquins per a exemple de tota la comunitat.⁶ A l'abril de l'esmentat any, el bisbe de la diòcesi extingida de Tagaste,⁷ el senyor Bernardo de Andújar, va beneir la mesquita sota l'advocació de Sant Joan Baptista, nom amb què passaria a denominar-se el raval.

El que havia estat un llarg període de fèrtil relació entre ambdues comunitats va començar a convertir-se en un conflicte quasi fratricida. Al llarg del segle XVI i des de la conversió forçosa, la vila va patir, almenys, tres atacs dels corsaris barbarescs⁸ i en tots consta que els moriscos van prestar ajuda als agressors. En l'últim d'aquests, el 29 d'agost de 1552, l'algerià Barba-rossa, al comandament de 25 fragates i galiotes, va assetjar la vila, segons sembla amb el propòsit d'embarcar a la població musulmana del raval. No va haver de rebre informes molt fiables ja que el gran volum de població morisca va sorprendre l'esmentat corsari. Davant de la impossibilitat d'embarcar-los a tots, va procedir al saqueig del raval cristià, fins que, davant l'arribada de les tropes d'Oriola, va optar per la retirada emportant-se «veinte casas de moriscos que gustaron de irse»,⁹ així com un poc més d'una vintena de presoners cristians.¹⁰

A més dels intents fallits de passar al nord d'Àfrica, la comunitat morisca d'Elx es va caracteritzar per la seua especial oposició a les campanyes d'evangelització com ho demostra el fet que entre el 1566 i el 1597 van ser processats per la Inquisició setze moriscos il·licitans

acusats de «islamites»,¹¹ al quals se'ls va aplicar penes disparees. Destaca, així, el cas de Joan Rulet que el 1588 va ser condemnat a quatre anys de galeres, fet que suposava quasi una sentència de mort.¹²

No és estrany que els esforços evangelitzadors foren vans amb aquest raval, ja que no existia una actuació pastoral continuada; només hi havia un sacerdot assalariat del duc, que es limitava a celebrar missa els diumenges i festes de guardar, a més d'oficiar els baptismes, fins que el 1602 es va erigir un rectorat, amb rector perpetu i dotació suficient a càrrec de la cúria.¹³ Era massa tard, en aquestes dates les postures estaven molt enfrontades i només faltava que arribara el moment propici per a l'expulsió.¹⁴

3. L'EXPULSIÓ

El 19 d'abril de 1609, després que el govern de la monarquia subscriguera la treva dels dotze anys amb els rebels holandesos, el Consell d'Estat va decidir els últims detalls de l'expulsió dels moriscos de tots els regnes d'Espanya. Es va acordar començar pels del Regne de València, sens dubte els més perillosos quant al seu nombre i a la seua situació geogràfica.¹⁵ Per a dur a terme semblant operació, es va actuar amb el major secret, però sobretot amb una coordinació encomiable, com es posarà de manifest a continuació.

Quan el 22 de setembre els pregoners van proclamar a Elx el ban d'expulsió, la vila acabava de ser ocupada per dues companyies d'infanteria, una amb cent cinquanta mosqueters al comandament del senyor Esteban de Barnús i una altra de cent cinquanta arcabussers a les ordres del senyor Hernando de Guzmán.¹⁶ Les tropes es van allotjar a la població com a element dissuasori, no sols respecte als moriscos del raval de Sant Joan, sinó als de comunitats veïnes com les de Crevillent, Albaterra, Asp o Novelda.

Per descomptat la sorpresa de l'orde d'expulsió va ser absoluta, com demostra el fet que el mateix dia 22 un morisc del raval va comprar un lot de terra vora el Vinalopó¹⁷ i això que els auguris anunciaven negres successos per a aquesta comunitat. Almenys, així consta que es va interpretar pels moriscos l'eclipsi lunar del 16 de juliol de 1609.¹⁸ En el mateix sentit portem a col·lació una anècdota arrellegada pel cronista il·licità Cristòfol Sanç el 1621 i que transcrivim textualment:

otros dijeron de unas moriscas hechiceras de este arrabal y morería de Elche, que pusieron sobre una mesa, a modo de guerra cantidad de huevos señalando los unos ser cristianos y otros los

¹¹ M. MARTÍNEZ GOMIS, «El problema morisco en tierras alicantinas», en *Historia de la provincia de Alicante*, vol. IV, Múrcia, 1985, p. 359.

¹⁸ C. SANZ, *op. cit.*, p. 86.

¹¹ Juan BLÁZQUEZ MIGUEL, «Catálogo de procesos inquisitoriales del tribunal del Santo Oficio de Murcia», *Murgetana*, 74 (1987), p. 5-109.

¹² AHN, secció Inquisició, Relacions de causes, llig. 2022, núm. 20.

¹³ Arxiu Municipal d'Elx (AME), llig. H/26, núm. 28.

¹⁴ Sobre les raons de l'expulsió, a les clàssiques que parlen d'una minoria religiosa inassimilable o d'una «quinta columna» de l'Imperi otomà a la Península, s'han afegit recentement altres proposos, com ara emmarcar l'expulsió en un gir de la política internacional del duc de Lerma (Paul C. ALLEN, *Felipe III y la Pax Hispánica*, Crítica, Barcelona, 2006), remarcar el valor propagandístic de l'expulsió en un moment crític per al prestigi de Felip III (Rafael BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, *Heroicas decisiones. La monarquía católica y los moriscos valencianos*, Institució «Alfons el Magnànim», València, 2001) o la intolerància generalitzada dels cristians vells, que mostren en ocasions falses simpaties als moriscos que amagaven desigs d'integració ètnica i cultural (Bernard VINCENT, *El río morisco*, Universitat de València, València 2006).

¹⁵ Henri LAPEYRE, *Geografía de la España morisca*, València, 1986, p.66.

¹⁶ C. SANZ, *op. cit.*, p. 88.

moros, y movidos los unos contra los otros, fueron desbaratados y quebrados de su parte y bando, lo que tuvieron a mala señal y perdición suya.¹⁹

Anècdotes al marge, la realitat va resultar ser molt més dramàtica. A l'enorme colp de l'expulsió, cal afegir el vexatori tracte que els moriscos il·licitans van rebre per part del seu senyor, Jorge de Cárdenas. Per a començar, i contravenint els capítols del ban d'expulsió,²⁰ el duc de Maqueda va confiscar tots els béns d'aquesta comunitat: «lo dit Marques de Elig féu fer crida que ningú morisco del dit raval pogués vendre ni transportar ben algún sots pena de la vida».²¹

És sabut que el ban d'expulsió reservava per als senyors tots els béns immobles –terres i cases– dels moriscos, però l'avarícia de l'estament noble no va quedar satisfeta amb això i en consideració del seu dret es va apropiari també dels béns mobles, així com de les collites. En açò va ser el marquès d'Elx pioner, exemple seguit per senyors com el marquès d'Albaida i el comte de Cocentaina.²² L'acarnissament amb què es va perseguir aquests béns va arribar a extrems insospitats, com referix el memorial següent:

que en la ocasion de la expulsion dels moros féu crides públiques lo Duc Don Jordi de que ningú pogués comprar béns mobles dels moriscos, y perquè fout trobada una reia em poder de Crespo, home pobre de facto y sense coneixement de causa li féu donar cent assots públicament...²³

L'ambició del duc li va fer atrevir-se, fins i tot, amb l'Església, a la qual va confiscar tots els béns de la parròquia de Sant Joan, fet que va provocar un llarg pleit entre el duc i el bisbat d'Oriola. El bisbe Fra Andrés Balaguer es queixava amargament que

així mateix los moriscos quant morien tenien costum de deixar certes rendes y parts de terra y olivars per a almoyna als pobres... y los oficiales y ministros del dit duch se han alçat ab dites terres y possessions dels pobres, dient que son del dit duch...sub pretextu que ya no y ha moriscos pobres, com si no y hagués cristians vells pobres.²⁴

En aquestes condicions, als moriscos no els quedava més que esperar el moment de l'embarcament. Així, a les onze del matí del dissabte 3 d'octubre de 1609, vespra de sant Francesc, van eixir de la terra que els va acollir durant segles per a no tornar mai més. Referix un cronista elxà de l'època que

fue espectáculo muy grande. Unos (salieron) con lloros que eran los ricos y otros con risas que eran los pobres; salieron a esta embarcación por la puerta del Solar del Arrabal. Mirando los ricos atrás de ver y dejar su albergue y casas, que las tenían muy bien puestas, no sabiendo su fin y paradero.²⁵

¹⁹ C. SANZ, *op. cit.*, p.87.

²⁰ M. GARCÍA ARENAL, *Los Moriscos*, Madrid, 1975, p.253-255.

²¹ AME, llig. H/14, núm. 7

²² Eugenio CISCAR PALLARÉS, *Tierra y señorío en el País Valenciano*, València, 1977, p. 145, J. SERRANO, «Desenvolupament i destrucció d'una minoria: el moriscos al senyoriu d'Elx», *Recerques*, 27 (1993), p. 53-72.

²³ AME, llig. H/46, núm.1.

²⁴ AME, llig. H/14, núm.7.

L'embarcament va tenir lloc a la platja de Santa Pola,²⁶ on es trobaven fondejades nou galeres de Sicília a càrrec del senyor Pedro de Leyva i quatre galeres de Portugal al comandament del comte d'Elda.²⁷ El moment de l'embarcament va ser una nova fita en la trista història d'aquesta comunitat. Es va escriure que «su Excelencia, Don Jorge de Cárdenas, señor y marqués de esta villa que les amaba (a los moriscos) como señor y padre, los acompañó a la fuerza de Orán y Mazalquivir».²⁸ Encara que pareix que la realitat va ser ben distinta, com es desprèn d'un memorial ja citat dels veïns de la vila d'Elx en el qual es diu «que als moriscos, quant los portaven a embarcar en lo camí els féu despullar y llevar tot lo que portaben de manera que sols los deixava la roba que els bastàs per a cobrir-se les carns»²⁹

No sabem fins a quin punt va arribar l'esmentat espoli, però si encara quedava algun bé en mans dels moriscos, van haver d'utilitzar-lo per pagar el passatge a Orà,³⁰ en unes embarcacions, que per a major escarni, eren propietat del duc de Maqueda.³¹

En aquestes condicions van suportar els moriscos il·licitans un llarg periple a bord d'aquestes galeres. Van haver de reunir-se amb la resta de l'esquadra a Alacant, d'on van partir el 5 d'octubre. Però el mal temps va obligar les embarcacions del comte d'Elda i del senyor Pedro de Leyva a refugiar-se a Cartagena. La millora del temps va permetre una segona eixida, i a partir de l'11 d'octubre les galeres de Sicília i Portugal van començar a arribar a Orà.³²

Mentre els embarcats al port de Dénia havien realitzat la travessia en només tres dies –del fosquejar del dia 2 fins al 5 d'octubre–,³³ els moriscos il·licitans van haver de suportar un viatge d'almenys huit dies, amb tempestes tardorenques que van fer molt complicat el desembarcament.³⁴

Però ací no van acabar les desgràcies d'aquests desgraciats. El trist colofó d'aquesta penosa odissea no desmereix la resta de la història. Una vegada desembarcats a Orà i Mers-el-Kebir, les forces de terra d'aquestes places els van conduir a l'interior on «los alarbes,³⁵ que según se dijo eran muchos, los maltrataron y robaron, gozando de sus mujeres e hijas».³⁶

4. LES XIFRES DE L'EXPULSIÓ

L'expulsió, segons el cens de 1609 reproduït per diversos autors,³⁷ va afectar a Elx a quatre-centes cases de moriscos. A pesar de les nombroses diferències que ofereix aquesta relació, sembla que en el cas il·licità dóna una xifra prou ajustada a la realitat, sobretot si tenim en compte dos censos anteriors. El 1597³⁸ en l'expedient redactat pel

³⁸ J. MARTÍNEZ VALLS, «Los moriscos de la Diócesis de Orihuela a finales del siglo XVI y legislación particular canónica sobre los mismos», *Anales de la Universidad de Alicante. Facultad de Derecho*, 1 (1987), p. 243-272.

²⁵ C. SANZ, *op. cit.*, p. 88

²⁶ *Ibidem*; també en J. P. VALENCIANOS, *Historia de Elche contada sencillamente*, València, 1987, p. 279.

²⁷ C. SANZ, *op. cit.*, p. 88; també en H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 284.

²⁸ C. SANZ, *op. cit.*, p. 88

²⁹ AME, llig. H/46, núm. 1

³⁰ H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 68.

³¹ H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 96 (almenys dues de les galeres de Sicília: la Capitana i la Patrona).

³² H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 69

³³ H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 68

³⁴ Beatriz ALONSO ACERO, *Oran y Mazalquivir en la política norteafricana de España, 1589-1639*, Madrid, 2003, p. 434.

³⁵ El terme *alarbe* referit al Magreb designa la població rural semisedentària diferenciada dels ciutadans que depenien dels nuclis de població, sotmesos a l'autoritat del sultà, i dels nòmades del desert o beduïns; Mikel de EPALZA FERRER, *Los moriscos antes y después de su expulsión*, Mapfre, Madrid, 1992, p. 131.

³⁶ C. SANZ, *op. cit.*, p. 88. També en la obra del pare Fonseca, citada per A. DOMÍNGUEZ ORTIZ - B. VINCENT, *Historia de los moriscos, vida y tragedia de una minoría*, Madrid, 1978, p. 237

³⁷ H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 62.

bisbat d'Oriola a fi de crear nous curats en llocs de moriscos, es xifra en 380 els veïns del raval d'Elx. Cinc anys més tard, la relació fiscal arreglada per Lapeyre³⁹ dona un total de 390 cases de cristians nous. Aplicant un ritme de creixement semblant de dues cases per any, el cens de 1609 només pecaria lleument per defecte i es podria considerar la xifra real en el moment de l'expulsió al voltant dels 405 focs o cases. Una altra qüestió és determinar l'índex de conversió d'aquestes xifres a persones. Cal recordar que en l'Antic Règim el terme foc, casa o veï feia referència a la unitat familiar. Els estudis especialitzats en demografia morisca⁴⁰ donen una franja d'entre 3,6 i 4 membres per família. Per al marquesat d'Elx, si tenim en compte les xifres d'embarcats i els retinguts pel duc en el primer moment, podem parlar de 3,8 persones per família i, per tant, d'uns 1.540 expulsats (un terç de la població il·licitana de 1609).

En tot cas, aquestes xifres es refereixen als que se'n van anar. Vegem ara el que va ocórrer amb els que es van quedar.

5. LA POBLACIÓ RESIDUAL

El ban d'expulsió, en el capítol cinqué permetia

que en cada lugar de cien casas queden seys con los hijos y muger que tuvieren, como los hijos no sean casados, ni lo hayan sido, sino que esto se entienda con los que son por casar y estuvieren debaxo del dominio y proteccion de sus padres, y en esta conformidad más o menos, según lo que cada lugar tuviere, sin exceder.⁴¹

Sembla que aquest últim punt va ser infringit pel marquès d'Elx, segons es desprén de la carta que el bisbe d'Oriola Andrés Balaguer remetia el 31 d'octubre de 1609 al pare Sobrino, en la qual comenta en referir-se a aquestes excepcions:

las casas de Elche son 39 pero todos se quieren ir, y el señor duque los tiene por fuerça y si su Excelencia no manda venir comissarios rigurosos no se hará nada que los señores por fuerça o por grado retienen todos los que pueden y es cierto que es así cierto porque yo he ido por todos estos mis lugares de morisco y he hablado que es assí. Y los de Elda y Elche a boz en grito dicen que son moros y que se quieren ir y creo cierto que sería lo más acertado que todos se fuesen; yo no sé para que quieren tan mala semilla.⁴²

Evidentment, els senyors els volien per al seu profit personal. En el cas concret d'Elx, on la producció oliera era fonamental per a l'elaboració del sabó, de la qual el duc obtenia substanciosos beneficis, els moriscs retinguts semblaven destinats a efectuar les tasques de recol·lecció de l'oliva que es realitzen a mitjan tardor.

De totes maneres les contínues queixes del virrei i dels diferents bisbes van desembocar en un nou ban, el 9 de gener de 1610, en el

³⁹ H. LAPEYRE, *op. cit.*, p. 62

⁴⁰ Mercedes García Arenal ha determinat un índex de 3,6 moriscos per família per a Cuenca, Bernard Vincent i Ruiz Martín calculen un promedi de 4 per a Granada. M. GARCÍA ARENAL, *op. cit.*; Felipe Ruíz Martín, «Movimientos demográficos y económicos del Reino de Granada durante la segunda mitad del siglo XVI», en *Anuario de Historia económica y social*, Granada, 1968; B. VINCENT, «Economía y sociedad en el Reino de Granada en el siglo XVI», en *Historia de Andalucía*, vol. IV, Barcelona, 1980.

⁴¹ M. GARCÍA ARENAL, *op. cit.*, p. 253-254.

⁴² Pascual Boronat, *Los moriscos españoles y su expulsión*, vol. II, Valencia, 1901, p.240.

qual es revocava l'excepció del sis per cent; quedaven exclosos els menors de dotze anys i aquells que tingueren llicència episcopal.⁴³

Respecte al problema dels xiquets moriscos, parlarem més tard. Quant als beneficiaris de llicència episcopal les dades són escasses. En els arxius parroquials il·licitans, les sèries posteriors a 1609, encara que només es limiten als matrimonis, no registren cap referència a aquesta població marginal. Pot tractar-se d'una «cristianització» completa de noms i cognoms, la qual cosa és poc probable. De fet, l'única referència que hem localitzat sobre la presència de moriscos després del ban de gener de 1610 reflecteix el nom àrab original. Amb data 7 de desembre de 1611, a causa del repartiment gratuït de teles entre diverses persones necessitades de la població, apareixen la viuda del morisc Joan Rulet i el nom d'Alí Sentet, sense més explicació de la seua condició de cristià nou, esclau o llibert.⁴⁴ Mentrestant, en un informe del bisbe Balaguer de 1610⁴⁵ se cita a la viuda Margara, barbaresca, de 80 anys, que vivia en una casa pròpia, amb l'anotació que era filla de cristià vell.

Com vam dir, són les úniques referències que hem pogut trobar, encara que caldria realitzar un estudi rigorós d'altres fonts, especialment protocols notariais, per poder delimitar millor aquest tema.

6. ELS XIQUETS MORISCOS

Respecte al tema dels xiquets moriscos il·licitans, cal enquadrar-lo en la problemàtica general del Regne de València, tractada àmpliament en l'obra de Boronat⁴⁶ i objecte d'un estudi detallat per al cas de la ciutat d'Alacant.⁴⁷ Després d'amplis debats sobre el tema (havien de pagar els xiquets moriscos batejats pels «pecats» dels seus pares o havien de quedar-se entre els cristians, però separats per sempre de les seues famílies?), es va imposar la raó d'estat. En paraules del propi virrei: «ha de ser grande el sentimiento de los moriscos de que se les quiten sus hijos y podría causar esto algún movimiento y dificultar la expulsión, se ha de ver si en tal caso se deve preferir el bien universal de la expulsión al particular de los niños».⁴⁸ Finalment, el ban d'expulsió, en l'article 9é, establia que podien quedar-se els menors de quatre anys que els seus pares volgueren deixar a càrrec d'una família cristiana vella.

Com veurem, al marquesat d'Elx, els casos acollits a aquesta possibilitat van ser excepcionals. No obstant això, la revolta dels moriscos de la muntanya alacantina i la brutal repressió posterior va ocasionar que centenars de xiquets d'aqueixa zona quedaren òrfens i acabaren repartits per les ciutats de tot el regne; alguns d'ells acabarien acollits en famílies il·licitanes.

El control d'aquests xiquets va tenir diverses fases. El mateix rei va encarregar la tasca al comissari García Bravo d'Acuña, i dins

⁴³ P. BORONAT, *op. cit.*, p. 570-571.

⁴⁴ AME, Libro contestador de Sitiadas, 7-11-1611.

⁴⁵ Rosa María BLASCO MARTÍNEZ, «Los moriscos que permanecieron en el Obispado de Orihuela después de 1609», *Revista Sharq Al Andalus*, 6 (1989), p. 129-147.

⁴⁶ P. BORONAT, *op. cit.*

⁴⁷ M. MARTÍNEZ GOMIS, «El control de los niños moriscos en Alicante tras el decreto de expulsión de 1609», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Moderna*, 1 (1981), p. 251 i s.

⁴⁸ M. MARTÍNEZ GOMIS, *op. cit.*, p. 255.

d'aquesta es va ordenar efectuar tres registres de xiquets morises, el 1610, el 1611 i el 1614.⁴⁹ Hem pogut localitzar les dades dels dos primers, encarregats pel virrei al comissari Francisco de Vargas, auxiliat per a l'ocasió per l'escrivà reial Pedro de Peralta. El primer registre data de 25 d'agost de 1610⁵⁰ i tenia com a objectiu principal localitzar i quantificar tots els xiquets que van quedar al marge de l'expulsió, per a la qual cosa s'aporten poques dades; a Elx es van registrar els següents:

NOM	EDAT (ANYS)	PROCEDÈNCIA	TUTOR CRISTIÀ VELL
Antonia	8 mesos	Relleu	Mosen Antonio Tarí
Caterina Bueno	2		Gaspar Pilares
Juana	4	Relleu	Bernat Malla, cavaller
Ángela	4	Relleu	Gregorio Alvado,
Ángela	10	Vall de Zeta	viuda de Andrés Sarrió
Juana	7	Vall de Alfandega ⁵¹	Pau Fernández
María	10	Relleu	Gaspar Escamilla
Juan	7	Cocentaina	Miguel Sansano
Gaspar	7	Planes	Tomás Asbrilo

Com podem observar, es registren nou xiquets, dels quals només un, la xicoteta Caterina Bueno, no porta indicació de procedència, per la qual cosa suposem que era filla d'alguna família morisca d'Elx expulsada; la resta procedeixen dels llocs de moriscos que s'havien rebel·lat contra l'expulsió. D'altra banda, s'indica que l'únic que roman amb llicència del virrei és Gaspar.

El segon registre⁵² es va realitzar el 7 d'octubre de 1611, En l'AME es conserva el decret del virrei perquè foren registrats els xiquets morises del 29 d'agost de 1611⁵³ i el manifest que es va redactar en el seu compliment. Molt més detallat que l'anterior, intenta identificar físicament els xiquets amb el fi, suposem, d'evitar suplantacions en futurs registres. Per açò, a les dades bàsiques ja registrades, s'afegeixen peculiaritats físiques referides al rostre fonamentalment, com veurem en el document transcrit a continuació. En aquest registre han desaparegut Catalina, Ángela (4 anys) i Juana (7 anys). En canvi apareixen Maciana, de 4-5 anys, de Laguar, a casa de Simón Aracil i María, 8 anys, també de Laguar, a casa de Baltasar Ripoll. A causa de l'exhaustivitat dels registres, podem suposar que les absències es deuen a defuncions, encara que increïblement, la mas xicoteta del grup, Antonia, amb poc menys d'un any ha aconseguit sobreviure a casa del prevere Antonio Tarí. Són les últimes referències documentals sobre els moriscos elxans. A partir d'aquesta data, les fonts consultades només reflecteixen el destí i les disputes sobre els seus béns. Trist

⁴⁹ M. MARTÍNEZ GOMIS, *op. cit.*, p. 266.

⁵⁰ Arxiu General de Simancas (AGS), Estado, llig. 224 i 233.

⁵¹ Vall d'Alfandech, en la Vall-digna, província de València.

⁵² AGS, Estado, llig. 241 i AME, Libro contestador de Sitiadas, 7-10-1611.

⁵³ AME, llig. H/105, núm. 1.

final per a aquesta comunitat que ara fa 400 anys va ser apartada de la seua terra per sempre.

Amb la transcripció d'aquest document concloem la nostra petita aportació a aquesta publicació, en el quart centenari de la infàmia que va suposar l'expulsió d'aquells elxans «diferents» que van ser els moriscos. Manifest dels xiquets moriscos que van quedar a Elx.

En la villa de Elche a siete días del mes de octubre año de mil y seyscientos y once por ante mí Pedro de Peralta escrivano del Reino en pressencia del Comissario Francisco de Vargas siendo Justicia Maçiá Ortiz Cauallero, Jayme Tari, Frances Sempere, Gaspar Sempere, Jurados en este presente año por Juan Lisso ministro, en la plaza y lugares acostumbrados desta villa fue publicado el bando y orden de su magestad y en su cumplimiento se hizo el manifiesto y registro siguiente.

Simón Arazil manifestó y se le entregó una muchacha tomada en Laguar que se llama Maciana de edad de cuatro a cinco años, camuza, ojos pequeños.

Gaspar Escamella, manifestó a Maria, de doce años, con dos señales en la frente, ojossa de biruelas, ojos pequeños. Tomás Asbrilo manifestó a Gaspar, de diez años, señal en medio la frente, y lunares en el carrillo derecho, nariz ancha.

Luis Senjano a Juan, de nueve a ocho años, ojos grandes, labios gruesos.

Bernat Malla Cavallero una niña Juana de cuatro a cinco años, piquere en la frente y nube en el ojo izquierdo, ojos negros.

M. Antonio Tari, presbitero, manifestó una niña de edad de dos años poco más o menos que se llama Antonia salida de frente, ojos pequeños.

Baltasar Ripoll a Maria de ocho años con un piquere en la frente junto al cavello, ojos pardos.

Leonor Ferrera biuda de Andrés Sarrion a Angela, de once a doce años, ojossa de biruela, ojos pardos jundidos.

Todos los quales, según son referidos y presentados fueron entregados a sus dueños y encargado la buena doctrina y enseñanza en la ley de díos y la presente copia sacada del registro original y entregada por el dicho comissario a los dichos justicia y jurados para que en cumplimiento de las ordenes de su magestad y vando publicado y so las penas del no consientan haya en dicha villa más hijos de moriscos de los declarados y manifestados en el presente registro y el dicho comissario lo firmó.⁵⁴

⁵⁴ AME, Libro contestador de Sitiadas, 7-10-1611.

BIBLIOGRAFIA

- ALLEN, Paul C., *Felipe III y la Pax Hispánica*, Crítica, Barcelona, 2006.
- ALONSO ACERO, Beatriz, *Oran y Mazalquivir en la política norteafricana de España, 1589-1639*, Madrid, 2003.
- BELDA NAVARRO, Cristóbal - HERNÁNDEZ ALBALADEJO, Elías, *Arte en la región de Murcia: de la Reconquista a la Ilustración*, Murcia, 2006.
- BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael, *Heroicas decisiones. La monarquía católica y los moriscos valencianos*, Institució «Alfons el Magnànim», València, 2001.
- BLASCO MARTÍNEZ, Rosa María, «Los moriscos que permanecieron en el Obispado de Orihuela después de 1609», *Revista Sharq Al Andalus*, 6 (1989), p 129-147.
- BLÁZQUEZ MIGUEL, Juan, «Catálogo de procesos inquisitoriales del tribunal del Santo Oficio de Murcia», *Murgetana*, 74 (1987), p. 5-109.
- BORONAT, Pascual, *Los moriscos españoles y su expulsión*, vol. II, Valencia, 1901.
- CÍSCAR PALLARÉS, Eugenio, *Tierra y señorío en el País Valenciano*, València, 1977.
- EPALZA FERRER, Mikel de, *Los moriscos antes y después de su expulsión*, Mapfre, Madrid, 1992.
- GARCÍA ARENAL, M. *Los Moriscos*, Madrid, 1975.
- IBARRA RUÍZ, Pedro, *Historia de Elche*, Papers d'Elx, València, 1982 (ed. facsímil de l'obra publicada el 1895).
- LAPEYRE, Henri, *Geografía de la España morisca*, València, 1986.
- MARTÍNEZ GOMIS, M., «El control de los niños moriscos en Alicante tras el decreto de expulsión de 1609», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Moderna*, 1 (1981).
- «El problema morisco en tierras alicantinas», en *Historia de la provincia de Alicante*, vol. IV, Murcia, 1985.
- MARTÍNEZ VALLS, J., «Los moriscos de la Diócesis de Orihuela a finales del siglo XVI y legislación particular canónica sobre los mismos», *Anales de la Universidad de Alicante. Facultad de Derecho*, 1 (1987), p. 243-272.
- RUÍZ MARTÍN, Felipe, «Movimientos demográficos y económicos del Reino de Granada durante la segunda mitad del siglo XVI», en *Anuario de Historia económica y social*, Granada, 1968.

RUÍZ TORRES, Pedro, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano: 1650-1850*, Institució «Alfons el Magnànim», València, 1981.

SANZ, Cristóbal, *Excepciones de la villa de Elche*, Elx, 1954 (edició a càrrec de Juan Gómez Brufal del ms. de 1621).

SERRANO I JAÉN, Joaquim, *De patricis a burgesos (Les transformacions d'una oligarquia terratinent: Elx, 1600-1855)*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1995.

TERUEL, Manuel - TEJADA, Gregorio de, *Vocabulario básico de historia de la Iglesia*, Crítica, Barcelona, 1993.

VALENCIANOS, J. P., *Historia de Elche contada sencillamente*, València, 1987.

VINCENT, Bernard, «Economía y sociedad en el Reino de Granada en el siglo XVI», en *Historia de Andalucía*, vol. IV, Barcelona, 1980.

— *El río morisco*, Universitat de València, València 2006.

